

TURK XOQONLI DAVRIDA IJTIMOIIY-IQTISODIY MUNOSABATLAR.

SamDTU 2-bosqich talabasi:

Norboyev Javohir Jahongirovich.

Ilmiy rahbar: Beknazarov Javoxir Azimjon o'g'li.

Annotatsiya: Turk xoqonligi davrida, suv resurslarini boshqarish va iqtisodiy munosabatlar muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Turk xoqonligi hududlarida ko'chmanchi turmush tarzi va o'troq turmush tarzi saqlab qolgan, ammo iqtisodiy va madaniy rivojlanish uchun sug'orish va yer boshqaruvi tizimlariga katta e'tibor qaratilgan. Xalqaro aloqalar, xususan Eron, Xitoy va Vizantiya bilan bo'lgan diplomatik va savdo munosabatlari mintaqa rivojiga muhim ta'sir ko'rsatdi.

Kali so'zlar: Turk Xoqonligi, Suv resurslarini boshqarish, Savdo-sotiq aloqalari, Xitoy, Eron, Vizantiya, Sug'orish texnologiyalari, Dehqonchilik rivojlanishi, Hududiy aloqalar, Ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar, Suv taqsimoti va boshqaruv

Ko'pincha "Yevrosiyaning yuragi" deb ataladigan Markaziy Osiyo ming yillar davomida sivilizatsiya beshigi bo'lib kelgan. Ushbu mintaqada ko'tarilgan va qulagan ko'plab imperiyalar orasida turk xoqonligi quruqlik-suv dinamikasiga chuqur ta'siri bilan ajralib turadi. Ushbu imperiyalar o'zlarining suv resurslarini qanday boshqarganligini tushunish ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tizimlarini tushunish uchun juda muhimdir. Istami yabg'u qo'shinlari eftaliylar davlatiga ketma-ket zarbalar berib, O'rta Osiyo va Kaspiy dengizigacha bo'lgan yerlarni egallashga muvaffaq bo'ladi. Buning oqibatida Eftaliylar davlati qulaydi. Turk xoqonligi O'rta Osiyo erlarini ishg'ol etgach, uning hududlari bevosita Eron chegarasiga tutashadi. Xoqonlik Eron bilan yaxshi qo'shnichilik, savdo-sotiq aloqalarini o'rnatishga intiladi. Shu maqsadda Eron shohi Xusrav I Anushervonga turk malikasi uzatiladi, Eronga elchilar yuboriladi. Biroq Turk xoqonining Eronga ikki bor yuborgan elchilari faoliyati muvaffiyatsiz chiqqach, Eronning xoqonlik bilan murosaga bormasligi, uning qat'iy

dushmanligi ma'lum bo'ladi. Buning boisi Eron shohining O'rta Osiyo hududlariga da'vogarligida edi. Bu esa, shubhasiz, bir necha bor xoqonlikning Eron bilan urushlar olib borishiga sabab bo'ladi. Istami qo'shinlari Eron shohi Xisrav I ni yengadi. Eron shohlari Turk xoqonligiga 400 ming Vizantiya tillosi hajmida tovon to'lashga majbur bo'ladi. Mug'anxon va uning avlodlari g'arbda Qora dengizga qadar hududlarni zabt etib o'zlariga bo'ysundirganlar. Turk xoqonligi 568 – 569-yillarda o'sha davrning qudratli davlati – Vizantiya bilan iqtisodiy va savdo-sotiq aloqalarini o'rnatishga intilib, so'g'd savdogari Maniax boshchiligidagi elchilarni u erga yuboradi. Elchilar imperator Yustinian II qabulida bo'ladi. Shundan so'ng Vizantiyannig Zemarx boshliq elchilari xoqonlik davlatiga keladi. Bu esa shu davlatlar o'rtasida o'zaro ishonch va savdo tijorat munosabatlarini o'rnatishda muhim ahamiyat kasb etgan. Turk xoqonlari O'rta Osiyoda hukmronlik qilsa-da, biroq o'zlari bu hududga ko'chib kelmaganlar. Ular Yettisuv va boshqa hududlardagi bosh qarorgohlarida qolib, bo'ysungan hududlarni mahalliy hukmdorlar orqali boshqarib, ulardan olinadigan soliq-o'lponlar va to'lovlar bilan kifoyalanganlar. Bundan ko'rinadiki, Turk xoqonligi davrida bu hududdagi mavjud mahalliy davlat tuzilmalari, ularning boshqaruv tizimlari saqlanib, ichki siyosat bobidagi mustaqil faoliyatlari davom etgan. Xoqonlik istisno hollardagina o'lkaning ijtimoiy-siyosiy hayotiga aralashgan. Bu narsa ko'proq tashqi siyosat, xalqaro savdo sotiq masalalariga daxl etardi. Turkklar davrida aholining katta qismi ko'chmanchi chorvadorlar bo'lib, ular chorvachilik, yilqichilik bilan shug'ullangan. Suv havzasi, daryo bo'ylariga yaqin hududlarda dehqonchilik rivoj topib bordi. Jumladan, Xorazm, So'g'd, Chag'oniyon va Toshkent vohasida dehqonchilik madaniyati salmoqli o'rin tutgan. Darg'om, Zog'ariq, Bo'zsuv kanallari singari suv inshootlari dehqonchilik tarmoqlarini rivojlantirishga xizmat qilgan. Bu davrda yangi tipdagi ko'rkam va gavjum shahar-qal'a ko'rinishidagi aholi manzilgohlari vujudga keladi. Xorazmdagi Berkutqal'a, Bozorqal'a, Toshkentdagi Oqtepa mavzeilari shula jumlasidandir. Bir necha oilalardan tashkil topgan mazkur manzilgohlar qo'rg'onlar, qalin paxsa devorlar bilan o'ralgan. Ularda hukmron tabaqa kishilariga xos hashamatli, bezakli ark-qasrlar, ko'p xonali binolar bilan birga oddiy fuqarolarga mos qilib qurilgan soda ko'rinishdagi

turar joylar ham o'rin olgan. Eftaliylar poytaxti Poykand o'z davrining eng ko'rkam, obod shaharlaridan sanalgan. Bu yerda hunarmandchilik, savdo-sotiq, qurilish ishlari ancha rivojlangan. Shahar Buyuk Ipak yo'lida joylashganligidan, unda turli mamlakatlarning savdo karvonlari xilma-xil mollari bilan kelib savdo qilganlar. Buning uchun shaharda ko'plab bozoru rastalar, karvonsaroylar mavjud bo'lgan. Mamlakatning savdo-sotiq ishlarida Eronning tanga pullari bilan bir qatorda buxorxudotlar tangasi, So'g'diy va Xorazm tangalari ham keng muomalada yurgan. Eftaliylar Eron, Hindiston, Xitoy va uzoq Vizantiya davlatlari bilan ham qizg'in savdo-sotiq aloqalarida bo'lganlar. Bu esa ularga foyda, manfaat keltiribgina qolmay, ayni chog'da o'sha davlatlar bilan o'zaro yaqinlashuvlarida muhim rol o'ynagan. VII asrda G'arbiy hoqonlikda shaharlar rivojlanishi, Eron va Xitoy bilan qizg'in savdo-sotiq va diplomatik aloqalar kuzatilgan. Darhaqiqat, Xitoyda Tan sulolasi (618– 907-yil) hukmronligi davrida G'arbiy Turk xoqonligi bilan Xitoy o'rtasida foydali aloqalar keng yo'lga qo'yiladi. Masalan, 627–644-yillarda O'rta Osiyodan Xitoyga 9 marta savdo karvonlari yuborilgan. VII asrning 30-yillarida xoqonlik hududlarini kezgan xitoylik sayyoh Syuan Tsin Issiqko'l, Chu vodiysi, Choch, Samarqand, Buxoro kabi joylarning ancha gavjum va obod bo'lganligini qayd etadi. Turk xoqonligi davriga oid ma'lumotlar yetarli, biroq ular bir-biriga qarama-qarshi va aniq ma'lumotlar bermaydi. Ushbu davriga oid voqealar Tabariyning "Tarix ar-rasul va-l mulk" asarida va Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asrida ham bayon etilgan. Turk xoqonligi bilan ba'zi masalalar I.Bichurin, V.V.Bartold, A.Yu.Yakubovskiy, A.Bernshtam va boshqa olimlar asarida bayon etilgan. Ularda turk atamasi etnik mazmunini anglatmay, bir necha qabila va xalq birlashuvini bildiruvchi siyosiy atama sanalgan. S.P.Tolstoy "Turk" so'zi "yosh uylanmagan jangchi" ma'nosini anglatadi deydi. So'ng bu so'z qabila an'analari va nihoyat siyosiy jihatdan birlashgan xalqlarning umumiy nomiga aylangan. Bundan tashqari arab tarixchisi at-Tabariyning "Tavorixi Tabariy", Narshaxiyning "Buxoro tarixi" va Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlarini sharxlash orqali bu asarlarni Vatanimiz tarixini ilk o'rta asrlar davriga oid muhim manba ekanligi ko'rsatadi. Moddiy madaniyat qurollarining

paydo bo'lishi insonlar hayotiga qanchalik katta ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, qo'lyozma va bosma kitoblarning paydo bo'lishi ham insoniyat madaniyati taraqqiyotiga shunchalar katta ta'sir ko'rsatdi. O'rta Osiyo xalqlarining Arab xalifaligi tarkibiga kirishi arafasidagi va undan keyingi ahvoli haqida gap borganda so'zsiz arabcha, forsha va qadimgi turk-runiy yozuvlariga murojat qilamiz. Tarixda uch joydan O'rta Osiyo tarixiga oid hujjatlar arxivi topilgan. Hujjatlarning 18 tasi randalangan yog'och taxtachlarga, qolganlari charmga (pergamentga) yozilgan. Hujjatlar qora siyoh bilan xorazm tilida, oromiy yozuvida bitilgan. Hozirgi kunga qadar olimlar 26 ta hujjatni o'qishga muyassar bo'ldilar.¹ Tuproqqal'adan topilgan hujjatlarni ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin: Birinchi guruhga soliq hujjatlari kiradi, ular taxtachalarga bitilgan. Ikkinchi guruhga charmga bitilgan xo'jalik hujjatlari kiradi. Charmga bitilgan hujjatlarning birortasi ham bizgacha to'liq holda yetib kelmagan. Ko'chmanchi turmush tarzi: turklar asosan ko'chmanchi chorvadorlar bo'lib, o'rta Osiyoning bepoyon dashtlarida chorvachilik qilishgan. Shunday qilib, ularning yer munosabatlari ko'pincha qishloq xo'jaligi erlari emas, balki yaylov hududlari atrofida joylashgan edi. Yaylov erlari odatda umumiy mulkka ega bo'lib, turli xil klanlar yoki qabilalar ma'lum yaylov maydonlariga kirish huquqiga ega edilar. Xonning hokimiyati: Xoqon (oliy hukmdor) xoqonlikda yerlarni taqsimlash va taqsimlash bo'yicha muhim vakolatlarga ega edi. yer o'tirgan jamiyatlarda bo'lgani kabi an'anaviy ma'noda egalik qilmagan bo'lsa-da, Xoqon yaylovlar va hududlarni sodiq tarafdorlariga, odatda qabila rahbarlari yoki ittifoqchilariga berish huquqiga ega edi. Qabila tuzilishi: turk xoqonligi turli qabila konfederatsiyalaridan tashkil topgan bo'lib, ularning har biri o'z rahbarlari va hududlariga ega edi. Ushbu qabilalar xoqonlik ichida bir daraja avtonomiyani saqlab qolishgan va ko'pincha o'zlarining yer munosabatlarini ichki boshqarishgan. Qabila boshliqlari yoki oqsoqollari erdan foydalanishni nazorat qilishadi va o'z jamoalaridagi nizolarni hal qilishadi. O'lpon va o'lpon erlari: qo'shni o'troq davlatlar bilan irmoq munosabatlari turk xoqonligida keng tarqalgan edi. Ushbu munosabatlar ba'zan yer

¹ Golden P. B. Türk Halkları tarihine Giriş. Çev. O. Karatay. – Ankara: Karam, 2002. – S. 61–65, 88.

yoki boshqa resurslar evaziga o'lpon to'lashni o'z ichiga olgan.² O'lpon yerlari qabila rahbarlariga yoki nufuzli shaxslarga sodiqlik yoki harbiy xizmat uchun mukofot sifatida berilishi mumkin. Sulolaviy vorislik va meros: turk xoqonligi tarkibidagi rahbarlik lavozimlari va unga aloqador erlarni meros qilib olish an'anaviy dasht urf-odatlariga amal qilgan. Etakchilik odatda erkaklar naslidan o'tdi, to'ng'ich o'g'li yoki boshqa tayinlangan merosxo'r unvon va tegishli imtiyozlarni, shu jumladan ba'zi erlar yoki hududlarni nazorat qilishni meros qilib oldi. Umuman olganda, turk xoqonligi ichidagi yer munosabatlari ko'chmanchi urf-odatlar, qabila tuzilmalari va Markaziy hokimiyatning murakkab o'zaro ta'siri bilan ajralib turardi. Xoqon erlarni taqsimlash bo'yicha yakuniy vakolatlarga ega bo'lgan bo'lsa-da, erni kundalik boshqarish va ulardan foydalanishning katta qismi qabila rahbarlari va mahalliy jamoalarga topshirildi. Davomida suvni boshqarish muhim ro'l o'ynadi turk xoqonligi Markaziy Osiyoda, ayniqsa mintaqaning yarim qurg'oqchil va qurg'oqchil iqlimini hisobga olgan holda. turk xoqonligi, deb ham tanilgan Gikkktikk xoqonligi, dan tarqalgan ulkan ko'chmanchi imperiya edi Markaziy Osiyo ga Sibir, milodiy VI asrdan VIII asrgacha davom etgan. Ushbu davrda suvni boshqarish bo'yicha tarixiy yozuvlar kam bo'lishi mumkin bo'lsa-da, biz ko'chmanchi jamiyatlarning keng kontekstiga va ularning atrofmuhit bilan o'zaro ta'siriga asoslangan holda ma'lum amaliyotlarni xulosa qilishimiz mumkin. Ko'chmanchi turmush tarzi: turkiy xalqlar asosan ko'chmanchi chorvadorlar bo'lib, o'rta Osiyoning dasht va o'tloqlarida ot, qo'y va qoramol kabi chorva mollarini boqishgan. Suv ularning va hayvonlarning omon qolishi, ularning harakatlari va joylashish tartibini boshqarishi uchun juda zarur edi. Ular, ehtimol, daryolar, ko'llar va vohalar kabi suv manbalariga kirishni ta'minlaydigan belgilangan migratsiya yo'llariga ergashishgan. Voha aholi punktlari: voha aholi punktlari turkiy xalqlar uchun ichimlik, sug'orish va qishloq xo'jaligi uchun suvdan foydalanishni ta'minlovchi muhim markazlar bo'lgan. Ushbu aholi punktlari ko'pincha ko'chmanchilarga ham, turar-joy jamoalariga ham zarur tovarlar va xizmatlarni ko'rsatadigan savdo markazlari bo'lib xizmat qilgan. Voha ekotizimlarini boshqarish

² Nasimxon Rahmon. Turk xoqonligi. – Toshkent, Abulla Qodiriy, 1993; 45-b.

va saqlash inson va hayvonlar populyatsiyasini ta'minlash uchun juda muhim bo'lar edi. Sug'orish texnikasi: qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan hududlarda sug'orish ekinlarni etishtirish uchun zarur bo'lgan bo'lar edi. Turkiy dehqonlar, ehtimol, o'z dalalari uchun daryolar va soylardan suv olish uchun qanatlar (er osti kanallari), yer usti sug'orish va burilish to'g'onlari kabi turli xil sug'orish usullarini qo'llashgan.³ Ushbu texnikalar so'g'diylar, forslar va xitoylar kabi qo'shni tsivilizatsiyalardan meros bo'lib o'tgan yoki moslashtirilgan bo'lishi mumkin. Suvni tejash: Markaziy Osiyoning qurg'oqchil iqlimini hisobga olsak, turkiy xalqlar uchun suvni tejash ustuvor vazifa bo'lar edi. Ular suv yo'qotilishini minimallashtirish va qishloq xo'jaligi unumdorligini oshirish uchun teraslash, mulchalash va tuproq namligini saqlash texnikasi kabi usullardan foydalangan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, avlodlarga o'tgan an'anaviy bilimlar ularga suvdan barqaror foydalanish amaliyoti to'g'risida ma'lumot bergan bo'lar edi. Gidrotexnika: ko'chmanchi turmush tarzi harakatsiz tsivilizatsiyalarda bo'lgani kabi yirik gidrotexnika loyihalariga ustuvor ahamiyat bermagan bo'lsa-da, turkiy xalqlar suv oqimini tartibga solish va uning inson va chorvachilik uchun mavjudligini ta'minlash uchun kichik to'g'onlar, suv omborlari va kanal tizimlari kabi kichik suv xo'jaligi infratuzilmalari bilan shug'ullanishgan iste'mol. Madaniy va diniy amaliyotlar: suv turkiy xalq uchun madaniy va diniy ahamiyatga ega edi, buni suv xudolari va ruhlari bilan bog'liq marosimlar, afsonalar va folklor tasdiqlaydi. Bu e'tiqodlar, ehtimol, ularning suvni tejash va boshqarishga bo'lgan munosabatiga ta'sir qilib, tabiiy resurslarga hurmat va boshqaruv hissini uyg'otdi. Umuman olganda, suv Markaziy Osiyoda turk xoqonligini qo'llab-quvvatlashda, ularning joylashish tartibini, iqtisodiy faoliyati va madaniy amaliyotini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu davrda suvni boshqarish amaliyotining aniq tafsilotlari cheklangan bo'lishi mumkin bo'lsa-da, arxeologik dalillar, tarixiy ma'lumotlar va qo'shni sivilizatsiyalar bilan qiyosiy tadqiqotlar turkiy xalqlarning suv resurslaridan foydalanish va tejash uchun atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo'lganligi haqida tushuncha beradi. Dehqonchilik vohalarida shaharlarning soni ko'paydi. Shaharlar kengayib,

³ Rahmonov N. B. Matboboyev. O'zbekistonning ko'hna turkiy-run yozuvlari. Toshkent, Fan – 2006. 87-b.

hunarmandchilik, savdo-sotiq va madaniy hayotning markaziga aylandi. Vohalar bo'ylab, ayniqsa, sersuv azim daryo adoqlarida qator yirik sug'orish tarmoqlari qazib chiqarildi. Sug'orma dehqonchilik maydonlari kengaydi. Suv tegirmoni, chig'ir va charxparraklar kabi o'z davri uchun anchagina murakkab gidrotexnika inshootlari kashf etildi. Oqar suv sathidan birmuncha balandlikda joylashgan maydonlarga suv chiqarilib, obod etildi. Ziroatchilikda g'allakorlik va polizchilik bilan bir qatorda paxtachilik va bog'dorchilik maydonlari kengaydi. Xalq seleksiyasi yo'li bilan turli tuman ziroatlarning hosildor navlari yaratildi. Mirishkorlarning asrlar davomida sug'orish, melioratsiya va ekin yetishtirish agrotexnikasi, xususan, yer maydonlarini o'g'itlash, ziroatlarga ishlov berish sohasida orttirgan asriy tajribalari tufayli dehqonchilikdan mo'l hosil olinadigan bo'ldi. Bu davrlarda shaharlarda aholining gavjumlashuvi, hunarmandchilikning rivoj topishi, ichki va tashqi savdoning kengayishi bilan, shubhasiz, qishloq ziroatkor mavzelarning hududlari tobora kengayib bordi. Natijada mamlakatning iqdisodiy hayotida mustahkam xomashyo manbai sifatida qishloqlarning nufuzi ko'tarilib, bir tomondan, yerga, xususan, ziroatkor maydonlarga bo'lgan munosabat, ayniqsa, ularga egalik qilish udumlari asta-sekin o'zgara boshladi. Ikkinchi tomondan esa, o'troq ziroatkor aholi bilan chorvador qabilalar o'rtasidagi aloqalar gavjumlashdi. Mamlakatning dashtlik va tog'oldi mintaqalarida yashovchi ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholining o'troqdashuvi kuchaydi. Oqibatda dehqonchilik uchun yaroqli obikor yerlarga bo'lgan muhtojlik tobora oshib bordi. Bunday vaziyat shubhasiz o'z navbatida qo'riq va bo'z yerlarga suv chiqarib katta-katta yer maydonlarini ochishni jadallashtirdi. Bunday obodonchilik ishlarini amalga oshirishda el-yurtning ijtimoiy hayotida kattagina nufuzga ega bo'lgan mulkdor va quldor zodagon vakillari, qishloq oqsoqollari hamda urug' va qabila boshliqlarining ishboshi sifatida faolliklari kuchaydi. Bunday sharoitda, shubhasiz, qo'riqlarda ochilgan yangi yer maydonlarining ma'lum bir ulushi o'sha zamon udumi bo'yicha, qonuniy ravishda sarkorlar tasarrufiga o'tib, ularning vorisiy mulkiga aylandi. El-yurtning ijtimoiy hayotidagi bunday xizmati tufayli omilkor sarkorlarning ziroatkor aholi o'rtasida obro'-e'tibori va ta'siri yanada kuchaydi. «Otang mirob bo'lsa

ham yering suv boshida bo'lsin», degan xalq maqoliga amal qilib, mulkdor sarkorlar o'zlariga tegishli yer maydonlarini sug'orish tarmoqlarining yuqori qismidan, ayniqsa, to'g'on boshi atrofidan ajratib olishga muyassar bo'ladilar. Avvalambor, bu yo'l bilan ular suvdan dehqonchilikda bemaolol foydalanish, qolaversa, suv taqsimotini nazoratga olib, qishloq aholisi ustidan o'z tazyiqini o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tariqa ular qishloqlarda o'z tazyiq doirasini kengaytirib, bora-bora ziroatkor aholi ustidan hukmronlik qila boshlaydi. Shuning uchun ham ular ilk o'rta asrlarda «dehqon», ya'ni «qishloq hokimi» nomi bilan shuhrat topadi.⁴ Dehqonlar ilk o'rta asrlarda endigina shakllana boshlagan yangi ijtimoiy munosabatlarning o'rnatilishi oqibatida qadimgi zodagon davlatmand tabaqa bag'rida dunyoga kelgan va yanada boyib borayotgan mulkdor katta yer egalari edi. Ular, shubhasiz, asrlar mobaynida mamlakatda, xususan, dehqonchilik xo'jaligida ishlab chiqarish kuchlari asosini qishloq jamoalari tashkil etgan patriarxal quldorlik tuzumining so'nggi bosqichida paydo bo'la boshlagan ilk o'rta asrlarning yangi zodagon tabaqa vakillari edi. Mamlakatning ijtimoiy va siyosiy hayotida ularning bora-bora nufuzi ortib, o'rta asrlar tazyiqkor yuqori tabaqa vakillariga aylanadi.⁵

Qisqacha xulosa qilib aytganda, ilk o'rta asrlardayoq ijtimoiy-iqtisodiy hayotda muhim o'zgarishlar yuz berdi. Vohalarda yirik sug'orish inshootlari barpo etilib, yangi yerlar o'zlashtirish ishlari kengayib bordi. Yangi yerlarni o'zlashtirish ishlariga urug' boshliqlari, qishloq oqsoqollari boshchilik qiladi. Shu bois, ular o'zlashtirilgan yerlarni katta qismini, sug'orish inshootlari yonidagi yerlarni egallaydilar. Shu tariqa katta yer egaligiga asoslangan mulkdorlar tabaqasi shakllanadi, ular bora-bora ziroatkor aholi ustidan hukmronlik qila boshlaydilar. O'sha zamonda ular dehqonlar deb atalgan. Dehqonlarning shaharlarda hashamatli uylari, qishloqlarda esa qo'rg'onlari bo'lib, xizmatkor- cho'rilarga qo'riqllovchi choparlarga ega bo'lgan. Qishloq jamoalarida yashab, yer va suvdan iborat umumiy mulkda o'ziga tegishli yerlari bo'lgan erkin ziroatchilar kashovarzarlar deyilar edi. Ularning bir qismi o'ziga tegishli yerlaridan

⁴ Ahmedov B.A. O'zbekiston xalqlari tarixining manbalari.-Toshkent, O'qituvchi, 1991; 25-b.

⁵ G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. Qadimgi zamondan hozirgacha. Toshkent, 1959. 107-b

mahrum bo'lib, bora-bora kadivarlarga aylanib borganlar. Turk xoqonligining yer va suv boshqaruvi, ko'chmanchi turmush tarzi, sug'orish texnologiyalari va qishloq xo'jaligi rivojlanishiga alohida urg'u berilgan. Eron, Vizantiya va Xitoy bilan aloqalar ham savdo va diplomatik jihatdan o'zaro yaqinlashuvlarni kuchaytirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Ahmedov B.A. O'zbekiston xalqlari tarixining manbalari.-Toshkent, O'qituvchi-1991
2. G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. Qadimgi zamondan hozirgacha. Toshkent-1959.
3. Rahmonov N. B.Matboboyev. O'zbekistonning ko'hna turkiy-run yozuvlari. Toshkent, Fan – 2006.
4. Golden P. B. Türk Halkları tarihine Giriş. Çev. O. Karatay. – Ankara: Karam, 2002.
5. Nasimxon Rahmon. Turk xoqonligi. Toshkent, Abulla Qodiriy-1993
6. Abdug'aniyev, Bekzod. "O'ZBEK XONLIKLARI VA USMONLI DAVLATI HUKMDORI SULTON SULAYMON O'RTASIDAGI SIYOSIY ALOQALAR." Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 5.5 (2025): 57-64.
7. Azimjon o'g'li, Beknazarov Javoxir. "POLITICAL SYSTEM DURING THE REIGN OF BOQI MUHAMMADKHAN AND VALI MUHAMMADKHAN IN THE BUKHARA KHANATE." SHOKH LIBRARY 1.10 (2025).
8. Azimjon o'g'li, Beknazarov Javoxir. "DIPLOMATIC RELATIONS OF ABDULAZIZKHAN IN THE BUKHARA KHANATE."SHOKH LIBRARY 1.10 (2025).
9. Azimjon o'g'li, Beknazarov Javoxir. "THE ESTABLISHMENT OF BUKHARA KHANATE." SHOKH LIBRARY (2025).
10. Bahronova, Durnigor, and Javoxir Beknazarov. "IN THE BUKHARA KHANATE THE ESTABLISHMENT OF THE DOR USH SHIFA (HOSPITAL) BY

SUBHONQULIKHAN." International Journal of Artificial Intelligence 1.2 (2025): 353-356.

11. Azimjon o'g'li, Beknazarov Javoxir. "ABU RAYHAN MUHAMMAD IBN AHMAD AL-BIRUNI'S WORK OF CHRONOLOGY OF ANCIENT NATIONS." SHOKH LIBRARY (2025).

12. Azimjon o'g'li, Beknazarov Javoxir. "CULTURAL LIFE IN CENTRAL ASIA DURING THE TIMURIDS DYNASTY." SHOKH LIBRARY (2025).

13. O'G'Li, Beknazarov Javohir Azimjon. "QO'QON XONLIGIDA OLIMXONNING MARKAZLASHTIRISH SIYOSATI." Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali 2.57 (2024): 312-316.

14. Azimjon o'g'li, Beknazarov Javoxir. "THE CULTURE OF THE BUKHARA KHANATE DURING THE SHAYBANIDS DYNASTY PERIOD." SHOKH LIBRARY (2025).

15. Beknazarov Javoxir Azimjon o'g'li THE POLITICAL SYSTEM OF BUKHARA KHANATE. Publication date 2025 Journal SURXONDARYO: ILM VA TAFAKKUR Volume 1 Issue <https://slib.uz/uz/edition/view?id=2647> Pages 58-61 Publisher Surxondaryo: Ilm va Tafakkur.

16. Abduvali o'g, Abdug'aniyev Bekzod. "USMONLI HUKMDORI QONUNIY SULTON SULAYMON VA O'ZBEK XONLARI UBAYDULLAXON VA ABDULATIFXON O'RTASIDAGI DIPLOMATIK ALOQALAR." Научный информационный бюллетень 7.1 (2025): 863-871.